

Сухорукова М. О.
аспірант

Київського національного торговельно-економічного університету

Педь І. В.

доктор економічних наук,

Київський національний торговельно-економічний університет

Sukhorukova M. O.
Postgraduate Student

Kyiv National University of Trade and Economics

Ped I. V.

Doctor of Economic Sciences,

Kyiv National University of Trade and Economics

ПРОЯВИ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СВІТОВІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРСТВА

EXHIBITING OF GLOBAL INSTITUTIONALIZATION IN FISCAL POLICY IN THE INTERNATIONAL ECONOMY

Анотація. Статтю присвячено дослідженню проявів глобальної інституалізації у фінансній сфері. Вирішення поставленої проблеми здійснювалось з урахуванням сучасної наукової думки. Виствітлено сутність понять «інститут», «інституалізація» та «податкова інституалізація». Систематизовано класифікацію інститутів за різними підходами. Проаналізовано статистичні дані щодо рівня легкості ведення бізнесу за показником податкового навантаження.

Ключові слова: інститут, інституалізація, фінансна політика, глобальна інституалізація, податкове навантаження, світовий рейтинг.

Постановка проблеми. В умовах світових інтеграційних процесів, у тому числі й інституційних, взаємодія і взаємозалежність держав постійно зростає. За такого підходу в розвинутих країнах ретельно досліджується теоретична можливість, досвід співробітництва держав із питань оподаткування, напрацьовано доктрини оподаткування індивідів і корпорацій. Проблеми спрямування суспільних зусиль різних держав у напрямі можливості побудови оптимальної податкової системи за загальними стандартами, створення відповідних інститутів, цілями яких була б гармонізація і збалансування суспільно-економічних відносин учасників податкового процесу, широко привертають увагу науковців і практиків усього світу, чим і зумовлюється актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення оптимальних напрямів, умов і порядку розвитку державного управління в цілому та податкової системи зокрема, а також опрацювання шляхів удосконалення інституцій податкової системи досліджуються багатьма визнаними науковцями, такими як Д. Норт, Т. Веблен, А. Чухно, Т. Усюк, А. Олійник, М. Кармазіна, В. Поворозник, В. Гриценко, О. Чубарь, В. Живицький та ін.

Однак слід підкреслити, що публікації, які висвітлюють дане питання, є фрагментарними та оминають розгляд нових інституціональних форм та проявів глобальної інституалізації фінансної політики в комплексному та систематизованому вигляді.

Мета статті полягає у поглибленні теоретичних аспектів процесу глобальної інституалізації фінансної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес інституалізації світової економіки бере свій початок ще в ХІХ ст. Інституціональні утворення, які є основою даного процесу, формуються в господарському житті як

породжені тенденціями світових політико-економічних процесів, таких як транснаціоналізація та інтернаціоналізація національних економік [1, с. 169].

Процес створення інститутів давно вийшов за рамки разових подій і набув рис масового явища, через що можна стверджувати, що процес інституалізації світової економіки носить закономірний і необоротний характер. Тим не менш у працях більшості дослідників – юристів, політологів, істориків, економістів – створення міжнародних інститутів досі розглядається як розрізнені, нічим не пов'язані між собою факти міжнародних структур, найчастіше функціонального призначення. Як правило, основна увага при цьому приділяється саме міжнародним організаціям, тобто різновиду інститутів, що відрізняються більшим ступенем формалізації, ніж інші інститути.

У набагато меншому ступені вченими досліджуються такі явища міжнародного економічного життя, як конференції, саміти, зустрічі, які також являють собою специфічні інститути. Їх рішення досить часто носять оперативний характер, присвячені актуальним регіональним та світовим проблемам і тому є невід'ємною частиною загального процесу інституалізації світової економіки. Загальна кількість різноманітних інститутів, що функціонують буквально в усіх сферах світової економіки і людської діяльності, перевищує, за деякими оцінками, 20 тис. Отже, на сьогоднішній день виникає необхідність у новому підході до вивчення міжнародних економічних процесів, зокрема процесу інституалізації.

Ключовим поняттям для пояснення даного процесу є термін «інститут». Уперше він був уведений у предмет економічної теорії представниками так званого старого інституціоналізму – американськими економістами Т. Вебленом, Дж. Коммонсом та У.К. Мітчеллом.

Т. Веблен зв'язував економіку з дією психологічного фактору і визначав інститут як «поширений образ думки про те, що торкається окремих відносин між суспільством і особистістю та окремо виконаних ним функцій» [2, с. 210]. Система життя суспільства з психологічної сторони може бути охарактеризована як переважаюча духовна позиція або поширене уявлення про спосіб життя у суспільстві.

На думку Дж. Коммонс, суспільство є системою правових норм та інститутів [3, с. 650]. Учений визначає інститут як колективну дію з контролю, звільнення та розширення індивідуальної дії. Серед інститутів колективної дії виняткове значення належить праву, що має примат над економікою.

У рамках сучасного інституціоналізму найпоширенішим є трактування терміну «інститут» представника даної теорії Д. Норта, який визначає, що «інститут – це правила гри в суспільстві або створені людьми обмеження, що формують їх взаємодію» [4, с. 15]. Іншими словами, це конкретні інституціональні угоди, засновані на прийнятих принципах, які пропонують або, навпаки, забороняють ті або інші способи дії.

Говорячи про взаємодію та взаємозалежність інститутів, важливо розрізнити їхню природу. Виділяють формальні та неформальні інститути [5, с. 9]. Формальні інститути встановлюються та підтримуються свідомо завдяки державному регулюванню. До них належать закони, конституції, кодекси, судові прецеденти, адміністративні акти.

Неформальні інститути складаються спонтанно і є результатом взаємодії великої кількості «гравців», що переслідують свої інтереси. До них належать традиції, звичаї, культурна спадщина, історичне минуле (табл. 1).

Принципова відмінність між формальними і неформальними інститутами полягає насамперед у способах їх затвердження. Формальні закріплюються в законах і різного роду письмових приписах, обов'язкових для виконання. На противагу цьому неформальні інститути мають характер індивідуальних угод і кожного разу змінюються залежно від ситуації, тому найчастіше вони «прив'язані» до конкретних груп людей або сегментів ринку, в яких складаються свої локальні порядки.

Щодо значення неформальних інститутів Д. Норт у своїй праці зазначав: «Наша поведінка у величезній мірі визначається неписаними кодексами, нормами і умовностями» [4, с. 17]. Фактично роль неформальних інститутів виконують господарська етика чи моральні практики, дослідженням яких присвячено значну кількість наукових робіт економістів (М. Вебер «Протестантська етика і дух капіталізму. Вибрані твори»; П. Козловські «Етика капіталізму. Еволюція і суспільство»; А. Вересень «Про етику та економіку»; Ф.А. Хайек «Згубна самовпевненість. Помилки соціалізму»; Е. Ріх «Господарська етика»). Господарська етика підвищує рівень суспільної, а отже, й економічної координації ринку.

Таблиця 1

Класифікація формальних і неформальних інститутів

Формальні	Неформальні
• Конституції	• Традиції
• Закони	• Звичаї
• Адміністративні акти	• Соціальні стереотипи
• Судові прецеденти	• Історичне минуле
• Кодекси	• Культурна спадщина

Джерело: складено на основі [5, с. 9]

Іноді за нестачі правових норм або нездатності держави забезпечити дотримання законів неформальні інститути починають грати дуже важливу роль у регулюванні економічної поведінки.

Крім поділу інститутів за характером зв'язків на формальні та неформальні, науковці виділяють й інші види інститутів.

За сферою впливу або осяжності інститути поділяють на зовнішні, внутрішні та опосередковані [6].

Зовнішні інститути – це інститути, які встановлюються в економічній системі основні правила, що визначають у кінцевому рахунку її характер. Вони гарантують і захищають права власності, запобігають насильству і шахрайству, забезпечують відповідальність, свободу й обов'язковість договорів, панування закону. Таким чином, зовнішні інститути утворюють ринково-господарську конституцію, становлять основу ринкової економіки і водночас є похідними елементами загальноправового демократичного державного порядку.

Внутрішні інститути – це інститути, які представляють собою форми пристосування до зовнішніх інститутів. Вони зароджуються і зміцнюються (більш-менш спонтанно) в конкурентному середовищі. Внутрішні інститути виникають у заданих рамках зовнішніх інститутів, тобто вони створюються самим ринком у ході його розвитку. Вони роблять можливими угоди між суб'єктами, знижують ступінь невизначеності і ризику. До числа внутрішніх інститутів відносять посередницькі та консалтингові установи, спеціальні заходи щодо зниження ризику (страхування, ф'ючерсні угоди), гарантії якості, організації для захисту групових інтересів (союзи, палати, асоціації). Функціонування внутрішніх інститутів здійснюється під подвійним контролем: правовим – із боку держави та економічним – із боку ринку.

Опосередковані інститути – це формальні норми врегулювання конфліктних ситуацій, які необхідні для уникнення різкого дестабілізуючого інституційного конфлікту. Ними можуть бути, наприклад, закони про страйки, про відносини найманих працівників і роботодавців і т. д.

Окрім вищевказаної класифікації, всю сукупність економічних інститутів із точки зору їх виникнення можна розділити на два види – природні та штучні [7, с. 11]. Природні інститути – це «автоматична» реакція на ті чи інші зміни в світогосподарському житті. Їх виникненню, становленню і формуванню не передував той чи інший план. Іншими словами, це ідеальна нормативна модель, існуюча у свідомості суб'єктів або зафіксована в знаковій формі.

Штучні інститути – це конструкції, які створені людськими діями, здійснюваними відповідно до ідеальної нормативної моделі. Тим самим штучні інститути передбачають зміни у своїй структурі залежно від зовнішніх умов.

Отже, узагальнюючи вищевказану інформацію щодо видів інститутів, їх класифікацію можна зобразити у схематичному вигляді (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація інститутів

Види інститутів		
За характером зв'язку	За ступенем охоплення	За способом виникнення
• Формальні • Неформальні	• Зовнішні • Внутрішні • Опосередковані	• Природні • Штучні

Джерело: складено автором на основі [4, с. 15; 5, с. 9; 6; 7, с. 11]

Головною роллю інститутів у суспільстві є зменшення невизначеності шляхом встановлення стійкої, хоча не обов'язково ефективною, структури взаємодії між людьми. Інституційна структура – це певний упорядкований набір інститутів, які створюють моделі економічної поведінки, які визначають обмеження для господарюючих суб'єктів і забезпечують ефективну їх взаємодію в рамках тієї чи іншої економічної системи [8, с. 7].

Процес «інституціоналізації» полягає у визначенні та закріпленні норм, правил, відносин і зв'язків, приведення їх у систему, здатну діяти в напрямі задоволення деякої суспільної потреби. Даний процес можна класифікувати за трьома основними ознаками. Першою ознакою є ступінь охопленості, за яким інституціоналізація поділяється на глобальну та національну. Глобальна – охоплює всі сфери світогосподарського життя, національна – обмежується діяльністю та впливом на рівні окремих держав [9, с. 99].

Другою ознакою є залежність від того, ким вона ініціюється: декретована або спонтанна. Декретована, або інституціоналізація зверху, ініціюється вищими органами країн, її учасниками. Спонтанна, або інституціоналізація знизу, спричинена власними силами резидентів, як правило, юридичних осіб (наприклад, ТНК, ТНБ) різних країн без санкції або допомоги вищих органів.

Третя ознака – за напрямками. Декретована та спонтанна інституціоналізації розвиваються в певних напрямках. На сьогоднішній день можна з певністю говорити про такі стійкі, чітко сформовані напрями економічної інституціоналізації, як регіональна, секторальна і галузева.

Регіональна інституціоналізація відрізняється насамперед географічно суворо окресленими масштабами своєї діяльності. При цьому коло її компетентності може варіюватися у самому широкому діапазоні: від вузької спеціалізації (наприклад, Європейська організація з безпеки повітряної навігації – «Євроконтроль») до всеосяжної диверсифікації (ЄС) [10, с. 176]. Яскравими представниками регіональних інститутів є різні інтеграційні угруповання: НАФТА, АТЕС, ЄС та багато інших.

Секторальна інституціоналізація характеризується функціонуванням у різних областях світової економіки, тобто вирішення проблем відбувається в рамках вузько-спеціалізованої організації глобального або регіонального рівня, наприклад АОП – азійська організація з питань продуктивності, у торговому секторі – МТП, у валютному секторі – МВФ, МБРР, МАР, МФК, у кредитному – Лондонський та Паризький клуби та ін. [11, с. 120].

Галузева інституціоналізація – її діяльність спрямована на розвиток конкретних галузей світової економіки. Наприклад, у лісовій та деревообробній промисловості проблемними питаннями займаються чотири європейські організації (Європейська конфедерація лісової промисловості, Європейська федерація продуцентів деревоволокнистих плит, Європейський комітет продуцентів обладнання для деревообробної промисловості, Європейський меблевий союз). У паливно-енергетичній галузі створений ОПЕК, СІПЕК – для контролю експорту міді, МУКК – для регулювання ринку какао, МОНК – для регулювання ринку натурального каучуку і т. д.).

Утім, для цілей нашого дослідження найбільшу зацікавленість викликає процес інституціоналізації податкової системи як окремого виду секторальної інституціоналізації. Для опрацювання можливостей і напрямів інституціоналізації податкової системи України необхідне чітке усвідомлення сутності цього процесу.

Під інституціоналізацією податкової системи необхідно розуміти упорядкований процес формування інсти-

туціональної системи у сфері оподаткування з визначеною структурою, ієрархією влади, побудовою відносин між учасниками податкового процесу, правилами поведінки в напрямі реалізації державних інтересів і стимулювання економіки [12, с. 54].

Інституціоналізація в податковій сфері здійснюється як на національному, так і на глобальному рівнях.

На глобальному рівні однією з найбільш актуальних проблем виступає досягнення ефективної міжрегіональної взаємодії, адже відкритість економіки обмежується практично тільки жорсткими рамками національних податкових систем. Це призводить до необхідності вироблення спільних підходів до визначення об'єктів і місця міжнародних угод, уніфікації податків, зближення податкових ставок, усунення податкової дискримінації та організації дієвої системи податкового контролю.

Ця міжрегіональна взаємодія здійснюється за допомогою комплексу спеціальних податкових методів. Практично в усіх країнах існують податкові правила, що регулюють податковий режим для своїх резидентів, які здійснюють діяльність за кордоном, і для нерезидентів, що діють у країні. Хоча міжнародні податкові системи в різних країнах неоднакові, між ними є взаєморозуміння. Таке взаєморозуміння може закріплюватися як у двосторонніх договорах про утримання від подвійного оподаткування, так і включатися у внутрішнє податкове законодавство.

На національному рівні дослідження даного процесу дає змогу виявити сутність, побудову і параметри функціонування податкової системи, а також зафіксувати відмінність існуючих інституцій податкової системи з їх ідеально можливим варіантом.

Ретроспективний аналіз динаміки податкової системи в Україні відображає їх специфіку, недосконалість та наявність гострого дисбалансу відносин між державою і платниками податків.

Досить гостро дисбаланси податкової системи проявились ще з початком фінансово-економічної кризи. «Падіння попиту на цільових ринках, неконтрольоване збільшення вартості базових ресурсів, хаос на валютному ринку поставили на межу виживання цілі галузі, які є бюджетоутворюючими», зазначається у звіті *Ukraine: Tax Policy Snapshot 2009* [13]. У висновках звіту відзначено, що дисбаланси податкової системи України створюють нерівномірне податкове навантаження на різні категорії платників і, як результат, призводять до зростання тіньового сектору економіки, ухилення від оподаткування, зменшення податкових надходжень. Як показують результати проведеного дослідження, 81% опитаних компаній, що працюють в Україні, констатували значне погіршення ситуації у сфері оподаткування.

На сьогоднішній час ситуація дещо змінилась. За результатами звіту *CB Doing Business 2015* спостерігається покращання та незначні позитивні зрушення в Україні, яка в рейтингу зайняла 107-е місце серед 189 країн [14]. Дослідження податкових систем проводять у всьому світі. У рейтингу враховується кількість податкових платежів, час, необхідний на їх сплату, а також загальне податкове навантаження на середнє підприємство, що не користується податковими пільгами. Таким чином, Україна за рік піднялася лише на одну сходинку (у 2014 р. наша країна була на 108-му місці, а в 2009 р. – на 145-му) [15].

Але, незважаючи на даний факт, ключовими проблемами системи оподаткування, що заважають розвитку економіки та бізнесу зокрема, залишаються: нестабільність податкового законодавства, його неопрацьованість

та неузгодженість, відсутність прозорих і стабільних «правил гри».

Отже, об'єктивний і неупереджений погляд наведеного вище дослідження підтверджує загострення дисбалансу податкових відносин та доводить необхідність інституційних змін в українській системі оподаткування. Із даних позицій для забезпечення економічного зростання та усунення негативного впливу існуючого дисбалансу в податковій сфері необхідно здійснити відповідні інституційні перетворення.

На сьогодні основними функціями інституційного механізму оподаткування мають бути:

1) забезпечення надходжень податків до бюджетів відповідних рівнів;

2) регулювання суспільно-економічних процесів за допомогою податків;

3) контроль дотримання податкового законодавства.

Виходячи з функцій інституційного механізму оподаткування можна стверджувати, що головним завданням має бути створення оптимальних податкових інститутів, які не стримуватимуть розвиток суб'єктів господарювання, а будуть забезпечувати надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб.

Сам процес податкового реформування необхідно скоротити до максимально короткого терміну. Якщо врахувати, що законотворчий період скоротити практично неможливо, оскільки існує визначена процедура, всі підготовчі роботи можна перенести на підготовчий період, здійснюючи нормативне і документальне забезпечення, методичні і консультаційні заходи ще на стадії підготовки реформи.

На початку трансформаційного періоду інституціоналізація процесу формування податкової системи України полягала в необхідності створення Державної фіскальної служби (ДФС) як організаційно-правового механізму [12, с. 56]. Її головною метою було забезпе-

чення поступового переходу до ринкової економіки та ринкових методів адміністрування податків шляхом відмови від радянських зразків оподаткування громадян за місцем роботи. Відповідно до цих завдань, визначалися організаційна структура органів ДФС, її повноваження, функції, організація та контроль дотримання визначеного законом порядку справляння податків, зборів та обов'язкових платежів.

Але враховуючи глобальні інституційні зміни, функції, які виконує ДФС, вимагають вдосконалення. Необхідним вважаємо створення підрозділу в рамках ДФС, метою якого буде відслідковування, аналіз та імплементація нових норм з урахуванням зовнішніх умов щодо здійснення податкових відносин між вітчизняними та зарубіжними учасниками.

Висновки. В основі процесу інституціоналізації лежать не лише закони і норми, які відносяться до формальних інститутів, а й навіть більша роль відводиться неформальним інститутам (традиції, звички, звичаї, соціальні стереотипи). Таким чином, поведінка економічних суб'єктів формується виходячи з особистих і сформованих групових порядків, особливостей ділових відносин конкретного інституційного середовища.

Державне управління податковою системою в різних країнах поступово все більше спирається на концептуальні підходи, спрямовані на об'єднання інтересів усіх учасників податкового процесу: держави і платників (фізичних і юридичних осіб) як на національному, так і наднаціональному рівнях, оскільки встановлення рамкових умов і орієнтирів фіскальної поведінки окремих суб'єктів оподаткування в міждержавних масштабах буде декларативним і недовим без упровадження таких самих орієнтирів на державному рівні, без упровадження інституційної національної конвергенції, супроводжуваної економічно-моральними мотивами.

Список використаних джерел:

1. Усюк Т.В. Загальне та особливе у дефініціях теорії інституціоналізму / Т.В. Усюк // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 5(8). – С. 169–173.
2. Веблен Т. Теорія праздного класу / Т. Веблен ; под ред. В.В. Мотылева ; пер. с англ. С.Т. Сорокина. – М. : Прогресс, 1984. – 348 с.
3. Commons R. John. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – Vol. – 21. – P. 648–657.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюби. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
5. Олейник А.Н. Институциональная экономика : [учебник] / А.Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 416 с.
6. Гриценко В.В. Сутність і категоріальна відмінність понять «інститут» та «інституція» / В.В. Гриценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf.
7. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблеми розрізнення понять / М. Кармазіна, О. Шурбована // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 10–19.
8. Поворозник В.О. Інституції як економічна категорія / В.О. Поворозник // Наук. вісник Укр ДЛТУ: зб. наук-техн. пр. – 2004. – Вип. 14.7. – С. 385–396.
9. Чубарь О.Г. Інститути та інституціональне середовище: теоретичні узагальнення засад економічного розвитку / О.Г. Чубарь // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2013. – № 3(40). – С. 98–104.
10. Біла С.О. Інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку проблемних територій (світовий досвід) / С.О. Біла // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3(12). – С. 172–183.
11. Терехов Є.М. Інституціоналізація процесів глобалізації в світогосподарській системі / Є.М. Терехов // Схід. – 2011. – № 3(94). – С. 119–121.
12. Живицький В.А. Інституціоналізація державної податкової служби України як процес формування правового інституту / В.А. Живицький // Наукові праці МАУП. – 2013. – № 1(36). – С. 53–59.
13. Ukraine: Tax Policy Snapshot 2009 // РБК Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rbc.ua/ukr/finance/show/v_reytinge_nalogovyh_sistem_ukraina_zanimaet_181_mesto_iz_183_issledovanie_21042010.
14. Paying taxes / World bank group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes>.
15. Доклад «Ведение бизнеса» / Група Всемирного банка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russian.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2016>.

Аннотация. Статья посвящена исследованию проявлений глобальной институализации в фискальной сфере. Решение поставленной проблемы осуществлялось с учетом современной научной мысли. Рассмотрена сущность понятий «институт», «институализация» и «налоговая институализация». Систематизирована классификация институтов согласно разным подходам. Проанализированы статистические данные по уровню легкости ведения бизнеса, а именно по показателю налоговой нагрузки.

Ключевые слова: институт, институционализация, фискальная политика, глобальная институализация, налоговая нагрузка, мировой рейтинг.

Summary. The article is divided to the manifestations of the global institutionalization in the fiscal area. Solving the problem was carried out on the basis of modern scientific thought. Described essence of the «institution», «institutionalization» and «tax institutionalization.» Systematized classification of institutions according to the different approaches. Analyzed statistical data in terms of ease of doing business in terms of tax burden.

Key words: institution, institutionalization, fiscal policy, global institutionalization, tax burden, global ranking.